

Zalmen in de Nieuwe Maas: terug van weggeweest

Gerard Ouweneel* [vogelaar, met belangstelling voor vissen; glo@xs4all.nl]

Dit verhaal is hardnekkig. Eens ving men in onze grote rivieren zoveel zalmen (*Salmo salar*) dat in 'dienstbodecontracten' een bepaling stond dat deze dames slechts twee dagen per week een zalmgerecht hoefden te eten. Omdat dit relaas tot ver in de zeventiende eeuw teruggaat en ook valt te beluisteren in Duitsland, Frankrijk en Engeland, is het dubieus of dit beding ooit deel uitmaakte van de afspraken tussen de gegoede Rotterdamse burgerij en hun dienstbodes. Ondanks dat de zalm talrijk door de Nieuwe Maas stroomopwaarts trok, was deze vis nooit volksvoedsel. Dat zalm en dienstbodes tegelijkertijd in de eerste helft van de vorige eeuw verdwenen, is dus toevallig. Of het beroep 'dienstbode' weer als algemeen beoefend ambacht in dit land zal terugkeren, is de vraag. Zalmen zijn wel bezig aan een terugkeer. Niet veel Rotterdammers die vanaf de Parkkade of Boompjes van hun Nieuwe Maas genieten, zullen zich realiseren dat op weg naar hun paaigronden, tussen hun standplaats en de overkant zalmen weer regelmatig stroomopwaarts gaan.

Hoewel al in 1787 sprake was van afname van de zalm, werden er een eeuw later, in 1885, alleen al op de afslag Kralingse Veer in één jaar

▲ De zalm in zijn natuurlijke omgeving. (Jelger Helder)

▲ De zalm in betere tijden: gevelsteen van Stadscafé en restaurant 'De Zalm' in Gouda. (I. Gouwenaar)

Anadrome vissen

De zalm is een anadrome vis. Dat zijn de vissoorten die vanuit zee rivieren optrekken om daar te paaien, sommige tot diep in de bovenloop tot in bergbekken. Bevinden er zich dan tussen de riviermonding en de paaipplaatsen allerlei obstakels in de vorm van dammen, stuwen en sluizen, dan wordt zo'n rivier voor anadrome vissen onoprekbaar en voor de nakomelingen de weg terug naar zee evenzeer moeilijk. Europese Zalm, Noordzeehouting, fint, elft, steur en zeeforel zijn alle anadroom. Het is een veelzeggend lijstje van vissoorten die alle tot eind negentiende eeuw door ons land trokken op weg naar hun paaipplaatsen in de bovenloop van Rijn en Maas. Door watervervuiling maar vooral door de versnippering van waterlopen door de komst van vismigratietrekknel-

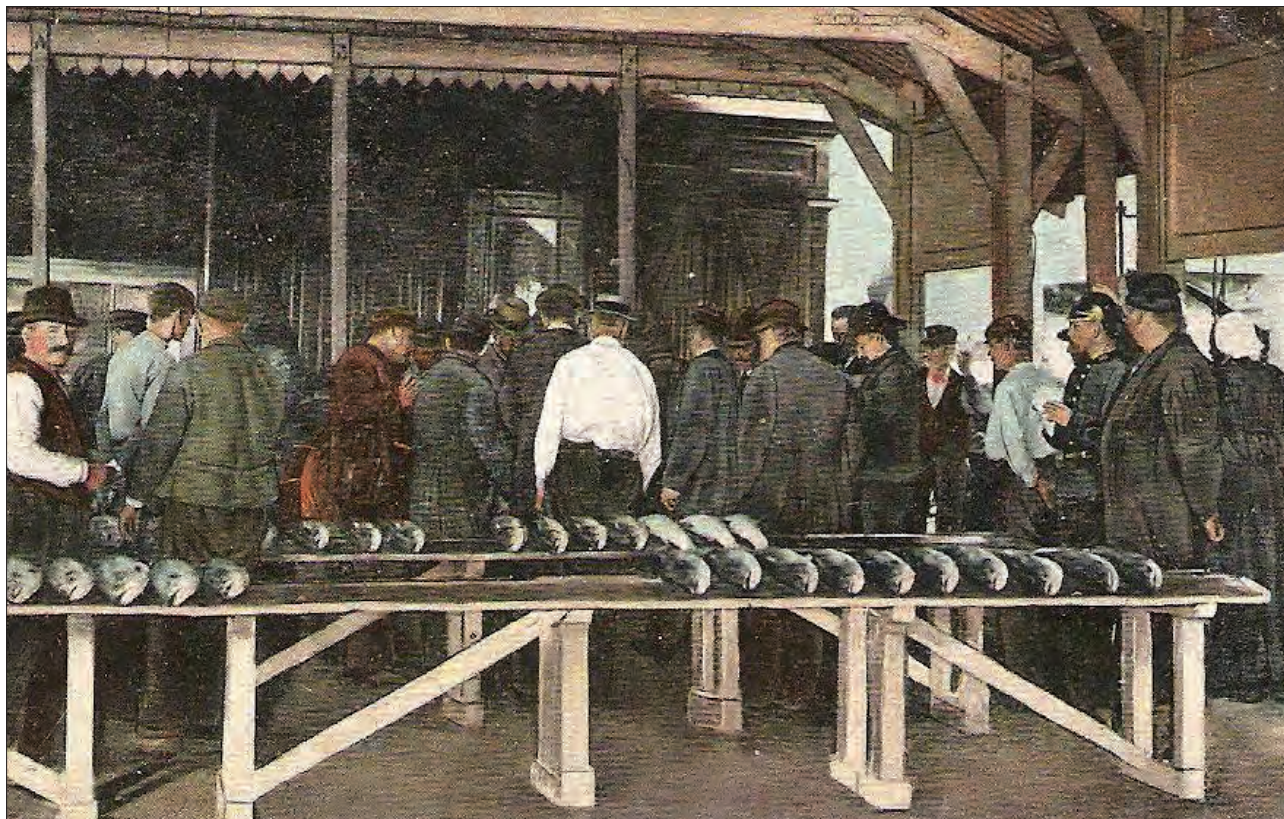
punten verdwenen deze soorten.

Vanaf hun geboorterivier gaat de zalm na een tot drie jaar terug naar zee. Afhankelijk van de verblijfsduur in de bovenloopse beken, zijn ze dan tot maximaal twintig centimeter lang. Eenmaal op zee trekken ze dan naar de wateren rond Groenland. Sommige exemplaren gaan al na een jaar terug om te paaien in hun geboorterivier. Dat gebeurt 's zomers. Dat zijn de 'Jacobszalmen', genoemd naar Sint Jacob (25 juli). Andere verblijven drie jaar op zee. Komen ze dan de Rijn op, dan kunnen ze tot meer dan een meter lang zijn. Zo'n knaap werd najaar 2010 gevangen in de Ourthe, een zijrivier van de Maas in de Ardennen. Dit exemplaar van 74 centimeter en een gewicht van bijna drie kilo was paai-rijp en de eerste zalm in de Ourthe sinds

1930. Aannemelijk is dat deze zalm via de Nieuwe Waterweg was binnengekomen. Niet ieder die voor zijn aquarium in een polderslootje met zijn schepnet een drie-doornig stekelbaarsje vangt, zal beseffen dat hij een anadrome vissoort in zijn jampotje deponeert. Stekelbaarsjes hebben een zeer variabel leefgebied. Sommige verblijven altijd op zee, andere in zoet water. Maar er zijn ook populaties die ieder jaar van zee naar zoet water trekken. De paling is een katadrome vis. Dat zijn de soorten die van zoet water naar zee trekken om daar te paaien.

* Met dank aan Wilkin den Boer, Jelger Herder, Jan Kemper, Janus Verkerk en Aad van der Waal voor het verstrekken van informatie en/of foto's.

▲ De zalmafslag van Kralingse Veer bij Rotterdam, 1905. (archief Natuurhistorisch Museum Rotterdam)

104.000 zalmen aangevoerd. Kort nadien gingen de vangsten drastisch omlaag. De kleine opleving na 1945 houdt verband met de vernieling van stuwen en fabrieken in Duitsland als gevolg van oorlogshandelingen in de periode 1943-1945, waarin door het wegvallen van de industrie minder waterverontreiniging plaats had. Maar vanaf 1948 ging het dusdanig verder bergafwaarts dat in 1957 de zalm praktisch uit was. Op de Rijn was het met de voordien economisch belangrijke activiteit van de zalmvisserij gedaan.

Over de oorzaken van het verdwijnen van de zalm en andere anadrome vissoorten zijn bibliotheken vol geschreven. Deels zijn de redenen gemakkelijk te bedenken. Natuurlijk speelde de afnemende waterkwaliteit een rol. Daarnaast werden als gevolg van kanalisatie, de komst van steeds meer stuwen, dammen en sluizen en later ook door de Nederlandse deltawerken, de hoog stroomopwaarts gelegen paaiplassen letterlijk onbereikbaar. Door hun turbines zijn waterkrachtcentrales nauwelijks te passeren, zowel voor de vissen die stroomopwaarts trekken, als voor de jongen die nadien naar zee willen. Er gebeurde meer. Overbevissing speelde stellig mede een rol. Om in 1885 die 104.000 zalmen te

bemachtigen, werd de rivier afgesloten met drie enorme zegens. En dan was er de enorm toegenomen zand- en grindwinning, waardoor luwteplaatsen, zijstromen en nevenbochten verdwenen. Ook is geopperd dat de ankerkuilvisserij op onze grote rivieren haar tol hief.

Herintroductie

Krachtens het Zalmtractaat waarin verschillende Rijnlanden samenwerkten, begon men al eind negentiende eeuw met het jaarlijks uitzetten van kweekzalm. Daarmee ging men door tot 1942. Deze samenwerking, noch de herbepoting met kweekzalm, mochten baten. Rond 1970 leek het gedaan met zalmen in de Rijn en Maas en trouwens met de meeste anadrome vissoorten. De Atlantische steur was de zalm al voorgegaan. Een van de laatste gevangen steuren betrof een knaap van 2.60 meter die in juni 1952 werd gevangen op de Merwede bij Hardinxveld. Een foto van dit schitterende exemplaar is te zien in het boek 'De Biesbosch. Land van het levende water'.

Na 1970 kwam er een omslag in het denken. Met de groei van het milieubewustzijn verbeterde ook de situatie voor de zalm en diens anadrome collega's. Er kwamen maatregelen tegen de watervervuiling en Duitsland, Frankrijk en de

Benelux gingen samenwerken om de paaigebieden toegankelijker te maken. Er kwam een 'actieplan zalm 2020', waarbij men onder andere sluizen voorzag van vispassages, goten waarin het water trapsgewijs naar beneden stroomt. Omdat de zalm nagenoeg foetsie was, moest meer gebeuren. De Belgen en Duitsers begonnen jaarlijks jonge gekweekte zalm in de paaigebieden uit te zetten. De vissen waarmee men met de kweek aanving, waren afkomstig uit Scandinavië. Thans wordt gekweekt met vissen die zijn teruggekeerd naar de paaiplassen, waar ze worden gevangen en 'afgestreken'. Om eventueel nog onbekende knelpunten te leren kennen om alsdan deze blokkades weg te nemen, gingen men jonge zalmen merken en zenderen. Dat gebeurt door een stalen puntje met een code in de neus te bevestigen. Een tweede methode is om door beroepsvissers gevangen zalmen te opereren en een zogenaamde transponder in te brengen. Dat is een glazen buisje van vijf centimeter met een zendertje. Na te zijn losgelaten, zwemt de vis verder stroomopwaarts. Een netwerk van in onze grote rivieren aangebrachte detectielijnen registreert welke zalm waar en op welk tijdstip passeert, zodat de gezenderde individuen vanaf hun binnenkomst in de

Nieuwe Waterweg tot in de Roer zijn te volgen. Hierdoor weet men welk exemplaar haast maakt en welke een paar dagen in de Oude Maas bleef rondhangen, zoals zalm 2901 onlangs deed. Aanbod genoeg. Beroepsvisser Wilkin den Boer vangt alleen al op de Nieuwe Maas jaarlijks zo'n 30 tot 300 zalmen en zeeforellen. In 2010 werden zo'n 240 zalmen en zeeforellen gezen-derd.

Kierbesluit

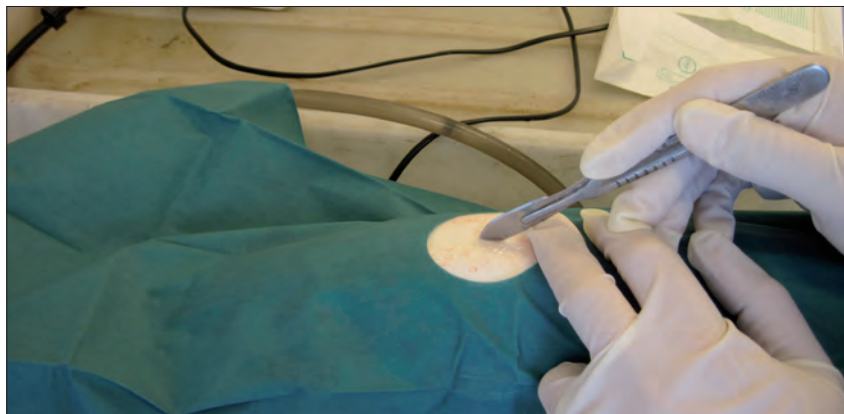
Nederland laat het er overigens lelijk bij zitten. Een van de afspraken betrof zodanige maatregelen bij de Haringvlietsluizen, dat de anadrome vissoorten weer onbelemmerd het Haringvliet in en uit zouden kunnen trekken. Met dat doel lanceerde Rijkswaterstaat begin deze eeuw met enige ophef het plan 'Getemd getij'. Na enkele jaren stilte kwam daarvoor in de plaats het al veel beperkter 'kierbesluit'. Het ene uitstel volgde na het andere, tot het huidige kabinet ook dit kierbesluit schrapte, zulks tot ongenoegen van de landen in het stroomgebied van de Rijn en Maas. Deze dreigden met schadeclaims, waarna de regering onlangs alsnog toezegde het kierbesluit te effectueren. Hoezeer de Haringvlietsluizen thans een betonnen gordijn vormen voor trekvis- sen moge blijken uit de ervaringen van Aad van der Waal, beroepsvisser op het Hollandsch Diep. Toen Rijkswaterstaat bij wijze van proef de sluizen inderdaad een paar dagen op een kier zette, ving van der Waal direct weer spiering. Op dit moment komen de in de Rijn en Maas aanwezige zalmen, houtingen, finten en zeeforellen binnen via de Nieuwe Waterweg, waarna een aanzienlijk contingent de Nieuwe Maas passeert. Leuk om daar even bij stil te staan, nietwaar?

Exoten

Weinig inlevingsvermogen is nodig om te beseffen dat degenen die met de zalm bezig zijn in de ban zijn van het project. Stel je voor, een gezenderde, volwassen zalm die drie jaar in de diepzeeën rond Groenland verbleef, komt op weg naar zijn paaigronden de Nieuwe Waterweg opzwemmen en meldt zich bij het eerste meetpunt. Bij het volgende meetpunt blijkt hij onder de Erasmusbrug door te zijn gezwommen. Fascinerend. Hoeveel zalmen zwemmen inmiddels weer op en neer, de jonge naar zee, de volwassen vissen terug naar hun geboortegronden om er te

▲ Voor onderzoek gevangen zalm wordt gewogen en gemeten. (Jan Kemper, VisAdvies)

▲ Een zendertje wordt operatief in de buik van een zalm aangebracht. (Jan Kemper, VisAdvies)

▲ De hechtingen in de buik van de zalm genezen snel. (Jan Kemper, VisAdvies)

paaïen en te sterven? Stellig honderden, misschien al duizenden. Kanttekeningen zijn er wel. Een vraag is of er weer een zelfstandige populatie zalmen bestaat die zonder steun van geïntroduceerde kweekzalm levensvatbaar is en de voortplantingscyclus tot een goed einde brengt. Sommige onderzoekers zijn daarvan overtuigd, anderen twifelen. Eensgezindheid is er wel over het idee dat van de 'klassieke' Rijnzalm geen sprake meer kan zijn. Ook al zouden er bij de zalmen die nu op en neer gaan, misschien nog enkele nakomelingen zijn van de oorspronkelijke Rijn en Maaspopulatie, dan hebben deze zich toch opgemengd met

voor herintroductie geproduceerde pootvis. En dan zijn er nog eens de ontsnapte individuen uit de grote zalmkwekerijen voor consumptiedoeleinden. Beide beroepsvissers met wie ik sprak verklaarden die consumptiekweekzalmen direct te herkennen. Aart van der Waal stelde dat tenminste de helft van zijn zalmvangsten op het Hollandsch Diep tot die categorie behoort. Van een zelfde genetische lijn kan dus geen sprake zijn, waaraan de versnippering van waterlopen en compartimenteringen als gevolg van vismigratieknelpunten mede bijdragen. De zalm is bezig aan een terugkeer, maar het zijn wel 'eenheidszalmen'.

Oost-Europese vissoorten

De geest is uit de fles. Afgezien van zalmen lopen er inmiddels in Duitsland herintroducties voor houtingen en elften. En voorts werken Duitsland en Frankrijk aan de reïntegratie van steuren. Met de houting zijn al dusdanig grote successen geboekt dat bij teruggevangen exemplaren was vast te stellen dat natuurlijke voortplanting plaatsvindt, zodat onderzoekers ervan uitgaan dat er weer een levensvatbare populatie bestaat. Door de terugkeer van in de eerste helft van de vorige eeuw verdwenen vissoorten en voorts als gevolg van de komst van het Donau-Rijnkanaal waardoor voorheen onbekende vissoorten de Rijn bereiken, is de samenstelling van het Nederlandse zoetwatervissenbestand behoorlijk aan het veranderen. Van der Waal: 'Ik vang tegenwoordig verschillende soorten grondels, waarvan in ieder geval de blauwbandgrondel uit Oost-Europa afkomstig is'. Wilkin den Boer meldde tegenwoordig Donaubrasems te vangen en signaleert een grote toename van de roofblei, een tot een meter lang wordende viseter, waarvan de eerste vangst voor Nederland pas plaats had in 1984. Den Boer sluit niet uit dat de komst van de roofblei invloed zal hebben op populaties van andere vissoorten.

Palingverbod

De gesprekken met beide beroepsvissers openden een wereld waarvoor schrijver en de doorsnee op de Erasmusbrug en langs de Maasboulevard baliekluisende Rotterdammer weinig inzicht zullen hebben. Omdat kort voor die gesprekken beide mannen en hun collega's vanuit Den Haag een directieve hadden ontvangen dat het met de palingvisserij op de grote rivieren met onmiddellijke ingang gedaan was, waren de verhalen voorzien van puntige commentaren richting departement. Omdat bij het vele thans lopende onderzoek naar zoetwatervissen in dit land de onderzoekers vaak en veel een beroep doen op beroepsvissers, stelden de heren in het vooruitzicht dat het Haags palingverbod voor dat onderzoek lelijke consequenties zou hebben.

Bij het gesprek met Wilkin den Boer bracht ik zijn odyssee met Kees Moeliker en Frédérique Spigter sprake. Op de DVD 'Fauna & Gemeenschap' gaat het duo in aflevering 5 met Wilkin diens op de Nieuwe Maas staande netten langs. Onder de Willemsbrug vangen ze een zeeprink, een vis met een Jurassische uitstraling. Op de DVD toont Kees zich aangenaam verast. Frédérique vindt het een akelig creatuur. Wilkin achterloos: 'Oh, die vang ik zo vaak.'

Bronnen

- Van der Heide, L., 2011 - Blauwe revolutie tegen overbevissing - NRC Handelsblad, 25 maart 2011
- De Nie, H.W., 1996 - Atlas van de Nederlandse zoetwatervissen - Doetinchem
- Raemaekers, J. et al., 2011 - Genetisch onderzoek van zoetwatervissen ten dienste van natuurbeheer - De Levende Natuur 112: 65
- Ruting, J., 1958 - Welke vis is dat? - W.J. Thieme & Cie NV, Zutphen
- Sundermeijer, J., 2011 - Visvangstverbod op Hollandsch Diep, Spui en Oude Maas - Het Kompas, 18 maart 2011
- Verhey, C.J., 1961 - De vissen en de visvangst - in: De Biesbosch, land van het levende water - W.J. Thieme & Cie NV, Zutphen

▲ Zeeprink uit de Nieuwe Maas, NMR 9997-001251. (Jaap van Leeuwen)

Visatlas Zuid-Holland

Weinigen zullen in staat zijn de namen van de 45 inheemse zoetwatervissen op te sommen. Maar menigeen zal toch tot een aardig lijstje komen. Ons land bezit veel water, mede waardoor de sportvisserij met anderhalf miljoen beoefenaars immens populair werd. En bovendien, hoeveel Nederlanders scharrelden in hun jonge jaren niet met een schepnet langs de oevers van singels en poldersloten op jacht naar snoek, voorn, karper, baars, paling en natuurlijk 'het stekelbaarsje'. Degenen die daaraan fijne herinneringen bewaren en dat best nog eens zouden willen doen, kunnen zo aan de slag en meewerken aan

een onderzoek om de verspreiding van vissen in de Zuid-Hollandse wateren letterlijk in kaart te brengen.

Vanaf najaar 2010 werkt men aan een verspreidingsatlas van vissen in Zuid-Holland. Deze visatlas zal in de eerste plaats dienen als graadmeter voor de ecologische kwaliteit van het water. Voorts kan met de steun van de verzamelde informatie bij inrichtingsmaatregelen rekening worden gehouden met de belangen van beschermde vissoorten. Het succes van de verspreidingsatlas valt of staat met de deelname van vrijwilligers. Om hun inzet te coördineren is opgericht een viswerkgroep 'Zuid-Hollandse Vissers'. De bedoeling is dat met name de 'witte gebieden' onder-

zocht gaan worden. Hiervan zijn er nog vele, o.a. in de Hoeksche Waard. Hoewel nog maar net begonnen, waren er al opmerkelijke successen. Op de Lek en de Waal en in de Hollandse IJssel werd gevist met de zegen, waarbij sneep, serpel, Kesslers grondels, zwartbekgrondels en roofbleien werden aangetroffen. Opmerkelijk waren jonge houtingen, een soort waarvan men, net als van de zalm, meende dat deze uit onze rivieren was verdwenen. Spectaculair was de vondst van een bijna twee meter lange meerval in een drooggevalle geul op de Kwade Hoek. Aannemelijk is dat dit exemplaar door de Haringvlietluizen buitengaats geraakt was.

Info: www.zuid-holland.vissenatlas.nl.

▲ Elektrisch vissen ten behoeve van de Visatlas Zuid-Holland. (Janus Verkerk)

▲ Bittervoorn. (Janus Verkerk)

▲ Driedoomige stekelbaars. (Janus Verkerk)